

EXKEJSAREN

REGERAR

Av fil. kand. OVE AHLSTRÖM, Stockholm

(I denna artikel har det hävdvunna engelska transkriptionssystemet använts. Familjenamnet står, enligt japanskt namnskick, först; fristående betecknar det släkten som helhet. »Go» framför ett kejsarnamn betyder »den andre».)

GENOM pressen gick för en tid sedan en liten notis, som förtäljde att den nyligen avlidne förre premierministern furst Konoye vore sysselsatt med en revision av Japans författning. Bestämmelser skulle därvid införas för att ge kejsaren möjlighet att abdikera, något som förut aldrig inträffat. En sådan uppgift är fullkomligt absurd, och var och en som det allra minsta känner till Japans historia måste le åt befängdheten. Ty det finnes icke något land, där abdikation varit vanligare. Den måste där t. o. m. betecknas som något fullt normalt.

Motiven till en japansk kejsares tronavsägelse är huvudsakligen två: tvång och maktbegär. I början var det förstnämnda det förhärskande. Den mäktiga Fujiwaraätten tillvällade sig efter Taikwa-reformen (den stora omdaningen år 645 e. Kr., då kejsarmakten återupprättades efter en tid av förfall) en diktatorisk myndighet vid hovet. Kejsarens förnämsta gemål skulle vara en Fujiwara, ett privilegium, som släkten behållit ända till de stora omvälvningarna på 1800-talet. Fujiwaraherrarna, som med ärftlig rätt innehade de högsta ämbetena i staten, till- och avsatte kejsare efter behag. När en kejsare fått en son med sin Fujiwaragemål tvangs han att avgå och barnet utropades till hans efterträdare. Morfadern blev förmyndarregent. När den unge kejsaren vuxit upp upprepades scenen. Genom dessa ständiga förmyndarstyrelser blev kejsarmakten oerhört försvagad. Även en vuxen kejsare måste till slut stå under sin morfaders förmynderskap. På 880-talet instiftades ett inom Fujiwaraätten ärftligt riksståthållarämbete, kwambaku, genom vilket alla förbindelser mellan kejsaren och hans folk måste gå. Fujiwara var således erkänt som regerande dynasti utan att kejsarätten avsattes. Att utvecklingen gick därhän berodde även på den konfucianska statsdoktrinen, enligt vilken kejsaren måste hållas i avskildhet från folket. En mäktig kwambaku var t. ex. Fujiwara Michinaga, som regerade i ungefär 30 år och var morfar till tre kejsare. Sina fem söner hade han placerat på rikets viktigaste poster. En av sönerna efterträdde honom och regerade i ett halvsekel som förmyndare för tre kejsare. Om Michinagas maktfullkomlighet vittnar hans ordspråk: Månen skiftar varje månad, men jag är alltid fullmåne.

Fujiwaras makt kulminerade på 900-talet, men därefter inträdde en reaktion, som så småningom tog makten ur deras händer. Exkejsarna fann, att systemet med förmyndarregenter i själva verket passade dem själva och deras syften alldeles utmärkt. Gentemot Fujiwaras matriarkaliska system satte de sitt eget patriarkaliska. För vem skulle väl vara närmare till hands att vara förmyndare för en omyndig kejsare än dennes far? Kejsarna abdikerade därför till förmån för söner, vars mödrar inte tillhörde Fujiwarahuset. På så sätt trängdes Fujiwara åt sidan och ett uppsving för kejsarmakten inträdde under 1000-talet.

Fujiwara brukade skicka de avsatta kejsarna i kloster. Men klosterporten slöt sig inte lika obönhörligt bakom dem som bakom en Childe-rik III. Buddhistklostren utvecklades till starka institutioner med militär makt; de har ofta jämförts med riddarordnarna i Europa. Exkejsaren kunde därför utnyttja klostrets maktmedel i den politiska kampen. Hans prestige förstärktes av den vördnad folket visade en helig man, särskilt den som lämnat livet i glans vid hovet. Och den helighet han hade som kejsare kunde inte längre besvära honom; tvärtom var han obunden av alla de tabuföreskrifter som omgärdade den regerande kejsaren. Enligt de konfucianska reglerna om sonlig vördnad måste kejsaren själv visa sin fader och företrädare vördnad; denne var däremot fritagen från de förpliktelser en undersåte hade gentemot monarken. Exkejsaren behövde inte nödvändigt bo i klostret utan hade stor rörelsefrihet och kunde ofta utveckla en glänsande hovhållning.

Men under denna tid hade det japanska samhällets struktur grundligt omgestaltats. Makten gled från hovet med den gamla hovadeln, kuge, kejsarhusets avkomlingar och Fujiwara, över till den nya krigaradeln, buke. Dennas främsta ätter var Taira och Minamoto, vilka på 800-talet utgrenats ur kejsarhuset. Det blev en tid av upprörda strider mellan kuge och buke, samtidigt som exkejsarna och Fujiwara tävlade om makten och Taira och Minamoto bekämpade varandra. Även inom de olika släkterna rasade förbittrade strider.

Kejsarmakten skulle kanske ha gått segrande ur kampen om inte en schism utbrutit inom själva dynastien. Kejsaren blev 1159 nödsakad att begära hjälp hos Taira och Minamoto och att abdikera. Tairas huvudman grep nu makten, erhöll posten som dajodajin, premierminister, och hade snart nog på känt maner etablerat sig som kejsarlig morfader. Men hans och hans släkts maktställning varade endast i omkring tjugo år. Minamoto Yoritomo, det kanske främsta politiska geni Japan frambragt, blev efter blodiga strider med Fujiwaras hjälp maktens innehavare.

Minamoto hade sin största maktställning i nordöstra Japan, medan Taira hade sina länder i sydväst. Medlemmar av Minamotoklanen hade tidigare vid olika tillfällen innehaft posten som sei-i-tai-shogun, fältherre för barbarernas underkuvande, i striderna mot urbefolkningen i nordöst. Yoritomo avtvang 1192 kejsaren en utnämning till denna post, vilken han förvandlade till ett permanent och ordinarie riksämbete.

Betydelsen av detta Yoritomos steg ligger främst däri att han skapar ett nytt maktcentrum, skilt från hovet. Yoritomo lämnar den gamla huvudstaden, Kioto, i kejsarens besittning och slår sig själv ned i sin nya huvudstad, Kamakura. Han bildar där en centralregering, och ute i landet tillsätter shogunen ämbetsmän vid sidan av kejsarens. Sitt högkvarter och sin regering ger han namnet bakufu, styrelse bakom förlåten (d. v. s. till riksfältherrens tält). Rudolf Kjellén översätter träffande: »bakom kulisserna», med tanke på det intrigspel varmed makten säkrades.

Shogunatet bestod med ett par kortare avbrott ända till 1868, d. v. s. i nära sjuhundra år. Men Yoritomos egna ättlingar likviderades snabbt. Som Harald Hjærne skriver upplöses i Japan varje segrande makt på sin höjdpunkt i ett skimrande omhölje kring sina egna arvtagande redskap.

Familjestriderna i Yoritomos hus är ett skrämmande dystert kapitel, som för tanken till Atridernas hus. Yoritomos händer var fläckade av blod, inte blott av motståndare utan också av hans närmaste fränder. Efter hans död övertog hans svärfar Hojo Tokimasa regeringen under Yoritomos söners omyndighet. Vid regeringssammanträdena infann sig Yoritomos änka med riksfältherren på armen och morfadern förde, som så ofta förr i landets historia, regeringen.

Yoritomos söner var svaga och oeniga, och deras ätt gick 1219 under i blod. Sedan 1204 innehade Hojosläkten ett nytt regentämbete, shikken. De kunde inte själva bestiga shoguntronen, då de, ehuru befryndade med Taira, icke räknades till adeln. Som shikken höll de emellertid regeringens trådar i sin hand i mer än ett århundrade efter Yoritomos ätts undergång. Som shoguner sattes nämligen omyndiga gossar ur Fujiwara- eller kejsarhuset, genom adoption upptagna i Minamoto och vid myndig ålder i regel avsatta.

Hojoregenterna döms i allmänhet mycket strängt av japanska historiker på grund av sin usurpation och sina hårdhanta metoder gentemot kejsar- och shogunhus. En västerländsk iakttagare kan väl inte fritaga dem från beskyllningarna men måste till deras försvar andraga, dels att sådana metoder var välkända i Japan både före och efter deras tid, dels att de utgjorde en sällsynt kraftig regentätt, som utomordentligt väl styrde landet.

Från kejsarhuset upptog Hojo abdikationsseden. Flera shikken avgick sålunda och styrde som förmyndarregenter. Det kunde hända att kejsare, shogun och shikken var omyndiga barn och regeringen sköttes av en f. d. shikken. Samtidigt bestod kwambakuämbetet, numera politiskt betydelselöst. Och Hojo Tokiyori, en japansk Harun ar Raschild, nedlade 1256, efter en tioårig regering, sitt ämbete och vandrade i åratal kring i landet som en okänd munk för att uppspana rättskränkningar och befordra dem till laga näpst.

Opposition mot Hojo saknades ej. Så bildades redan i början av deras regeringstid en koalition av tre exkejsare för att återställa kejsarmakten. Detta »kejsaruppror» misslyckades, huvudsakligen på grund av dåliga förberedelser, och de ansvariga måste gå i landsflykt.

Kejsar Go Daigo, som besteg tronen 1319, lyckades äntligen störta

Hoyo. Han blev först landsförvist av den siste shikken. Denne var i motsats till sina föregångare en dålig regent, och folkets sympatier var i stor utsträckning med kejsarhuset. Go Daigo är märklig som den ende japanske medeltidskejsare som trätt fram ur sin isolering och vädjat direkt till folket. Han hade fått sin yngste son utnämnd till shogun och lyckades slutligen 1333 störta Kamakuraväldet. Shogun-staden intogs och brändes, shikkenhuset nedgjordes och Go Daigo kunde tänka på en kejsarlig restauration. Han var emellertid ett halvt årtusende före sin tid. Resultatet av Hoyos nederlag blev en restauration av shogunatet. Bland kejsarens närmaste medarbetare befann sig en framstående krigare, Ashikaga Takauji, vilken såsom Minamotoättling gjorde anspråk på shogunvärdigheten. Kejsaren vägrade. Han blev 1336 än en gång avsatt och landsförvist och dog två år senare. Efter restaurationen 1868 förklarades han för shinto-helgon, en ära som endast vederfarits femton kejsare och kejsarinnor.

Takauji tillsatte en motkejsare ur en annan gren av dynastien och utnämndes av denne till shogun. Kejsarhuset var nu splittat i två grenar, mellan vilka förbittrade strider rasade under flera generationer. Först den tredje och störste Ashikagashogunen, Yoshimitsu, fick genom sin kloka diplomati striden bilagd. »Kejsaren i söder», betraktad som den legitime, abdikerade 1392 och överlämnade de kejsarliga insignierna till »kejsaren i norr», Ashikagas kandidat, och adopterades av denne. En tid därefter dog det norra kejsarhuset ut och Go Daigos ättlingar återfick tronen.

Sedan landets enhet återstälts abdikerade shogunen. Han förde likt en exkejsare en glänsande hovhållning och behöll den verkliga ledningen till sin död 1408.

Under inbördeskriget hade småfurstarna blivit allt mäktigare. Shogunerna kunde ej göra centralregeringen gällande utan till- och avsattes av stormännen. Landet gled allt längre ut i anarki. En Tairaättling, Oda Nobunaga, hade uppsatt den siste Ashikagashogunen på tronen och regerade med diktatorisk makt. Han bekämpade storvasallerna och buddhisthierarkien och kan räknas som den japanska nationalstatens grundare. När shogunen inte var foglig nog avsattes han 1573, och under 30 år styrdes riket av diktatorer utan shogunrang. Efter Nobunagas död 1582 blev Toyotomi Hideyoshi, hans främste general, regent. Denne var en enkel bondson som kommit upp i Nobunagas tjänst. Han behärskade hovet och genomdrev att han blev adopterad av en Fujiwara, varpå följde kejsarlig utnämning till kwambaku. Detta ämbete återupplivades i sin forna omfattning. Hideyoshi abdikerade 1592 men ledde som »taiko» regeringen först för en adoptivson, senare för en son. Orsaken till abdikationen var att han ville ha friare händer för sitt krigsföretag mot Korea.

Efter Hideyoshis död 1598 grep en av de främsta stormännen, Tokugawa Ieyasu, makten. Hans anspråk på att härstamma från Minamoto godkändes av kejsaren, och han utnämndes 1603 till shogun. Hans abdikation kom redan efter två år, men han behöll makten till sin död 1616. Hans främsta motiv för att lämna sin tron var att han ville poängtera ämbetets ärftlighet genom att överlämna det till sin son.

Tokugawa regerade 1603—1868. Det var en tid av fred men också total avspärrning från yttvärlden. Genom sinnrika kontrollåtgärder kunde de hålla såväl kejsarhovet som länsfurstarna nere. I detta sammanhang intresserar oss mest de bestämmelser som infördes för kejsarhuset, dels i grundlagen, »Ieyasus testamente» och »Ieyasus hundra lagar», dels i det reglemente kwambakun, nu vorden kejsarens fångvaktare, utfärdade. Kejsaren hölls i fullständig avskildhet, endast hans hustrur och allra närmaste fick se honom. Furstarna förbjöds vid dödsstraff att ens på hans inbjudan besöka honom. Han fick aldrig lämna sitt palats annat än för att avlägga visit hos exkejsaren. Vi ser sålunda att grundlagen räknar med en exkejsare som en normal företeelse. Den japanska statsrätten under Tokugawaperioden är också unik i det avseendet att den stipulerar pension för avgångna monarker. Fanns två exkejsare samtidigt var ett lägre underhåll anslaget till den senast abdikerade.

Under seklernas lopp utbildades således i Japan en allmän sed på samhällets höjder att nedlägga sin värdighet, ehuru den avgångne ofta realiter kvarstod. Det blev ett formligt mode i allt större kretsar. På 1500-talet var det t. ex. bland länsfurstarna brukligt att abdikera i 45-årsåldern, en ovanligt låg pensionsålder. Man kan endast gissningsvis uppskatta vad det regelmässiga framförandet av helt unga män till makten kan ha betytt för uppkomsten av den japanska aggressiviteten.

Efter den kejsarliga restaurationen 1868 försvann det pittoreska följat av shogun, kwambaku, dajodajin, länsfurstar m. fl. Exkejsarna gjorde dem sällskap. Kejsarmakten återställdes i sagotidens makt och glans. Det traditionella draget har mest framhävts, men i realiteten torde europeiska tankegångar i hög grad ligga bakom kejsardömets nya position. Dit hörde synen på abdikationen som en undantagsföreteelse, en nödfallsutväg. Kejsar Yoshihito, som 1921 blev obotligt sinnessjuk, abdikerade ej. Kronprinsen, den nuvarande kejsaren, förde regeringen under faderns sjukdom. De gamla motiven för en abdikation fanns ju heller icke. När nu krav höjs på att kejsar Hirohito som krigsansvarig skall nedlägga kronan är det i det mer europeiska än japanska syftet att få honom avlägsnad från makten. Han skulle då icke på gammalt vis få vara sin sons förmyndare, två av dennes farbröder har i stället nämnts som blivande regenter. Dock verkar det på den europeiske betraktaren som om stora förändringar inträffat sedan 1868, kejsaren är ej längre, som den store Mutsuhito, nationens verkliga ledare och maktens innehavare; det vanliga spelet av anonyma krafter bakom tronen kan man skönja och kanske i en framtid klart iakttaga.